

ואחד עם כיפה / הרב אמנון דוקוב¹

מקומה של הכיפה

בחודשים האחרונים אנחנו פוגשים את הסערות שחוזרות ומלוות את הציבור שלנו מפעם לפעם. על פי רוב, הסערות קשורות לשאלת המיקום בין עולם האמונה לבין העולם הישראלי-מודרני. ברצוני לחזור ולהתייחס לדברים שכתב יואב שורק לפני מספר חודשים, בהם הוא קרא להורדת הכיפה. הקשר דבריו היה שפעולה זו תוביל להיטמעות חיובית בתוך המרחב הישראלי, היטמעות שמצד אחד תיצור שחרור מסוים מהקיבעון המסגרי של הציבור הדתי, ומצד שני, תוכל להסיר את המחיצות שבין הציבור הדתי לבין הציבור החילוני, וממילא היהדות תהפוך למשהו ששייך למעגלים רחבים יותר מהמעגל הדתי המצומצם. ישנן פנים רבות לסוגיה זו, אך ברצוני לעסוק דווקא בסוגיית הכיפה, על החשיבות של הכיפה בתור עמדה עקרונית.

“וראיתם אותו..”

כבר בתורה מופיעה גרסתה הקדומה יותר של הכיפה - הציצית, שעליה נאמר “וראיתם אותו, וזכרתם את כל מצוות ה'” (במדבר ט”ו, ל”ט). זאת אומרת, מדובר בסממן חיצוני, לבוש, שדרכו מבקש האדם לייצר לעצמו זכירה של התוכן הפנימי. דא עקא, הפעולה הזאת של סממן חיצוני שדרכו באים לבטא את התוכן הפנימי, היא דבר שהעולם הדתי סופג עליו ביקורת רבה, ויש בכך מידה מסוימת של צדק.

ננסה לנתח את הצדק שיש בטענה זו. הביקורת כלפי החברה הדתית היא בכך שהאופי החברתי שלה, שמתבטא בכל מיני סממנים חיצוניים, בסופו של דבר מושך את כל הפעולה הדתית אל המעשה החיצוני, ובכך העולם הדתי מאבד את התוכן הפנימי. נוצר מצב שאין אדם נבחן על מה שהוא עושה בביתו,

¹ דברים שנאמרו בישיבה ביום כ' תמוז ה'תשע"א, נכתב ונערך ע"י המערכת.

בפנימיותו, בין אדם לחברו, אלא על פי איך שהוא נראה - רק אם הוא נראה כפי שמצופה ממנו להיראות במעגל החברתי שלו, הכל בסדר. הכל נמשך אל החיצוני, והמראה החיצוני בא על חשבוננו של התוכן הפנימי.

נכון הדבר ששינוי פנימי, אמונה פנימית, עשייה דתית ממקום פנימי, היא באמת עשייה קשה יותר, ובקלות ההחצנה יכולה להיות למפלט קלוקל. נוסף על כך, ההחצנה הדתית משתפת פעולה עם "עלמא דשיקרא"; היא בעצם מחצינה ובוחנת דברים על פי החיצוניות שבהם. יוצא בפועל, שהאמונה - שכל האמירה הראשונית שלה היא המלחמה ב"עלמא דשיקרא" והעמדת הפנימיות בניגוד לחיצוניות - מוצאת את עצמה משתפת פעולה עם החיצוניות הזאת, ובמובן מסוים אפילו יותר מכולם. בסופו של דבר "העולם האמוני" מתנקז אל שניים - שלושה סממנים מוחצנים, שבהם האמונה נבחנת. במקום שהאמונה תיצור אלטרנטיבה פנימית, היא הפכה להיות המחצינה הגדולה מכולם. דווקא בעולם האמונה קיימים הכללים הכי נוקשים. אם אדם לא נראה כראוי הוא לא יתקבל לישיבה תיכונית כזאת או אחרת. מוסדות הציבור הדתי בוחנים את הסימנים החיצונים, ולעולם אינם מסתכלים על המקומות הפנימיים.

נחיצותה של ההחצנה

פעולת ההחצנה היא תנועה הפכית ביסודה לתנועה הפנימית, ובמובן הזה היא יכולה להיות עוינת לה. העולם הדתי ביסודו קשור לעולם פנימי, אבל אין זה אומר שבהכרח העולם החיצוני עוין לעולם הדתי. מובן הדבר, שהחצנה היא לא רק כורח מציאותי. החיצוני הוא בעצם חלק מהעצמי; חלק מכינון הזהות העצמית עובר דרך החיצוניות. עיצוב הנראות, עיצוב האסתטיקה האישית, הוא חלק בלתי נפרד מעיצוב העצמיות. החיצוני הוא חלק מההגדרה האישית. למעשה, אין זה שונה מהותית מעולם השפה. כשם שהאדם בוחר לעצמו שפה - כלי מילולי שאיתו מתקשר האדם עם עולם החוץ, ואותה שפה עצמה חוזרת ומגדירה את האדם כלפי פנים, כך אותו תהליך מתרחש בעולם הנראות והאסתטיקה. כל בגד שהאדם לובש, כל משפט שהאדם אומר, כל ביטוי שהאדם מתבטא, מקבל את משמעותו מתוך העולם החיצוני וחוזר ומאיר אל תוך עולמו הפנימי של האדם.

ניתן לדבר פה בשפה של "אור ישר" ו"אור חוזר". ה"אור הישר" הוא התנועה מן הפנים אל החוץ. הפנים הוא המקום החשוב ביותר, הוא הנשמה, הוא המקום הכן והאמיתי, הוא זה שמתווה את הדרך ומאיר אל החוץ. אך בסופו של דבר, העולם הפנימי הולך ומתעצב גם בעולם החיצוני, לא רק בצורה ובביטוי של מעשים, אלא גם בצורה של סממנים חיצוניים. ואותם סממנים חיצוניים הולכים ונותנים "אור חוזר", אור שהולך וחוזר אל עולם הפנים.

אסור לזלזל באור חוזר זה. לחיצוני יש כוחות מאוד גדולים שלפנימי אין יכולת להשיג אותם. ביכולתו של החיצוני להאיר את הפנימי בכוחות שטרם נראו אצלו. אחד מכוחותיו הגדולים של החיצוני הוא היציבות, החיצוני איננו תלוי במצב רוח. כוחו של החיצוני הוא כוח אחיד ותמידי, בניגוד לאור הפנימי, שפעמים יש ביכולתו להאיר, ופעמים גם לא, לעיתים מוחין דגדלות, והרבה פעמים – מוחין דקטנות. בעולם החיצוני תמורות אלו אינן. לחיצוני ישנו הכוח היציב והקבוע, לקום בבוקר ולשים על הראש את הכיפה. עוד לפני הכל, עם או בלי מצב רוח, האדם שם על ראשו את הכיפה כעובדה מוגמרת. מעבר לכך, העולם החיצוני הוא גם עולם ממשי. הדברים הנעשים בו ברורים ומוחלטים, לעומת העולם הפנימי, שמטבעו הוא עולם מעורפל, נוגע ולא נוגע, נמצא ולא נמצא. הדברים והתחושות בעולם הפנימי לעולם אינם ברורים ומוחלטים כל צורכם.

בהקשר זה ראוי להזכיר את הדימוי של הגמרא בפרק "חלק"² ביחס בין נשמה לגוף. הגמרא מדמה את הגוף והנשמה כעיוור שמסוגל להלך ומרכיב על כתפיו אדם פיסח שמסוגל לראות. לבעלכוח הראיה - חסראת כוח ההליכה, ובעל כוח ההליכה - חסר את כוח הראיה. באותו מובן, המימד החיצוני משקף איזה כוח ממשי, כוח עם רגליים, שמאפשר לאדם לעמוד ולהישאר יציב על הקרקע, כוח יציב שכל כך חסר לעולם הפנימי. "האור החוזר", אותו כוח יציב של החיצוני,

² בבלי, סנהדרין צא,ב

חוזר ומאיר ל"אור הפנימי". זהו למעשה עניין הציצית - "וראיתם אותו וזכרתם", התנועה כלפי חוץ שמאפשרת לי לראות ולזכור את הפנים.

אסתטיקה יהודית

אם כן, ראינו שהאדם נע מתוך עולמו הפנימי כלפי חוץ, ובסופו של דבר, התנועה הזאת חוזרת אליו ומאירה פנימה. האדם רואה מה הוא עשה, הוא רואה את עצמו במראה, רואה כיצד הוא עיצב את עצמיותו ומהי האסתטיקה שהוא יצר סביבו, אסתטיקה שחוזרת ומאירה פנימה.

"האור החוזר" פועל גם במישור האישי. כך למשל, יש לי בבית חדר פנימי שבו מצויים רוב ספרי הקודש, ובפועל שם אני יושב ללמוד, אך עם כל זה, חשוב לי שבסלון יהיו כמה עמודות של ספרי קודש. זה לא קשור לשאלה 'איפה זה יותר נוח', אלא זה קשור באסתטיקה. חשוב לי שכאשר אני, הילדים או המשפחה נכנסים הביתה - זה מה שנראה. מבחינתי, חלק מהאסתטיקה של הבית, זה האסתטיקה של שו"ע ושל רמב"ם. אפילו האסתטיקה, שהיא תוצר מובהק של העולם החיצוני, חוזרת ומאירה עלינו בחזרה, אל תוך העולם הפנימי.

לבוש יהודי

שאלת הכיפה לגמרי לא רלוונטית לתשתית ההלכתית היבשה. אין מדובר כאן בעניין הלכתי גרידא. מדובר כאן בעניין עקרוני, עיקרון בסיסי ויסודי - עיקרון הלבוש היהודי. בצורה הכי פשוטה - הלבוש יהודי הוא לבוש המבקש להנכיח את הבידול, לבוש שאיננו מבקש להיות כמו כולם, לבוש שמקרין את השונות. במקום שבו יש לאדם אמירה פנימית של שונות, אותה אמירה תתבטא גם בהצננה, והשונות המוחצנת היא הלבוש.

היהודי מבקש שלא להיטמע, הוא איננו רוצה להיות ככל הגויים, היהודי המאמין לא מבקש להיות במיינסטרים התרבותי. (היהודי שאינו מאמין כמה לכך כבר 200 שנה.) הוא מבקש להציב אלטרנטיבה שמבוססת על סדרי עדיפות שונים לגמרי. דרך הלבוש שלו היהודי מנכיח את זרותו, את העובדה שהוא 'אחר' ביחס לתרבות. ניתן לראות כי ברבות השנים הפך הלבוש היהודי לעניין בפני עצמו, ללא שום קשר להלכות וללא קשר לנסיבות ההיסטוריות שיצרו

אותו. אין זה משנה כלל אם היה זה לבוש אצולה פולני מהמאה ה-18 או גזירה של חליף מהמאה ה-16, הדבר היחיד שמשנה זאת העובדה שהוא נחשב כלבוש יהודי. ככזה, הוא הדרך לבטא את האמירה שעל אף שהיהודי נוטל חלק בתרבות ההגמונית של הדור, עדיין הוא רק עומד מולה או לידה, אך אין הוא חלק אמיתי ממנה. "עברי- כל העולם מעבר אחד ואברהם מעבר אחד" (בראשית רבה, פרשה מ"ב). באותו הקשר ישנה אמירת חז"ל מפורסמת ביחס לבני ישראל במצרים, ששקעו שם בתוך מ"ט שערי טומאה, אך נגאלו רק כי לא שינו את שמם, לבושם ולשונם. חז"ל מבקשים לומר שאכן, התוכן הפנימי היה ריק, חלול לגמרי. בני ישראל היו מעורים לגמרי בתוך התרבות המצרית השלטת, עם כל התובנות וההשלכות שלה, אבל הסממנים החיצוניים, שהיו חלולים לחלוטין- השפה, הלבוש והשמות, נשאר ונשמרו, כמו ביקשו בני ישראל לומר "אנחנו כמעט כמוכם", "אנחנו מצריים, אבל..". הייתה זאת אמירה מוחצנת לחלוטין, אבל דווקא היא זו שהצליחה להגדיר את הבידול, ולשמר את השונות, שבסופו של דבר חזרה להיות גם שונות פנימית עמוקה שהתממשה ביציאת מצרים ומתן תורה.

אין להכחיש, השונות הזאת היא שונות קשה. קשה להיות אחר. הרבה יותר נעים ללכת ברחוב ולהיראות כמו כולם. השונות מייצרת מבטים חושדים, שמולידים תחושת ניכור וזרות, ונטיה לשפוט את היחיד רק כחלק מדימוי קולקטיבי. אך כאן נמצאת הנקודה, זוהי בדיוק מטרת השונות. אפשר לומר שלהיות יהודי מאמין בעולם כל מערבי זה "הכח להיות שונה".

כאן המקום לומר, שגם לאדם שעולמו הדתי דל מאוד, ואפילו נאמר שכרגע הוא לא מעוניין לפתח אותו, ישנה עוצמה מאוד גדולה ביכולת ובנכונות שלו לשים את הכיפה על הראש, ובכך להגיד "בכל זאת, כמה שעולם האמונה שלי דל, יש לי היכולת לשים כיפה על הראש ולהגיד 'אני כזה'". באמירה הזאת הוא יוצר פעולה רבת עוצמה שחוזרת ומזינה אותו פנימה. כי כל כמה שזה נראה חלול, מדובר כאן בהצהרה שבאור חוזר חודרת פנימה ואומרת: "אני מקבל על עצמי עול תורה ומצוות". דווקא הפעולה הזאת, בקטנות שלה, עושה פעולה מאוד משמעותית.

בוודאי שהשאיפה הקריטית היא שהפעולה הדתית תהיה תמיד פעולה פנימית שבאה ממקום פנימי וחי, אך מדובר בסיפור אחר. את המלחמה להחייאת המקום הפנימי - ההימנעות ממצב שבו ההחצנה משתלטת על הפנים ומבטלת אותו - יש לעשות דרך העצמת הפנים, ולא דרך ביטול הצד החיצוני. ביטול הצד 'הדתי' החיצוני בסופו של דבר יחזור ויאיר פנימה, ויבטל את הצד 'הדתי' הפנימי. הצד החיצוני מבטא משהו שחוזר ומאיר פנימה. כשם שקיומו חוזר ומאיר פנימה ומביא להחייאת הפנימי, כך ביטולו יחזור ויאיר פנימה לביטול הפנימי.

מעבר לגולה

אחת מהטענות המשמעותיות שיואב שורק טוען היא שכל זה היה נכון לגלות, אבל כיום כאשר אנו נמצאים בתוך חברה פנים-יהודית וצורך הבידול לא רק שהוא לא נחוץ, הוא גם לא נכון. לדעתי גם כאן ישנה טעות. נכון הדבר, שאנחנו נמצאים בתוך חברה פנים-יהודית, וברור שזה אכן דבר מאוד משמעותי, אבל זה רק מרכיב אחד של התמונה. בתום לב הוא כל הזמן מספר את סיפור ההגעה לארץ ישראל מול סיפור הגלות, אך באופן עקבי הוא מתעלם מהעובדה הפשוטה שגם היום, כבעבר, הסיפור שלנו הוא סיפור בתוך הקשר גלובלי.

בדיוק כמו שבשיבות הקודמות לארץ ישראל היינו בסכנה של היטמעות לתוך המרחב התרבותי אליו הגענו³, כך גם היום אנו מצויים בסכנה זו. שיבה אל חיים ארציים מושכת בעוצמה רבה לחקות את יושבי הארץ, אלא שכיום השכנות היא לא פיזית אלא וירטואלית - "יושבי הארץ" גרים באירופה ובאמריקה, ובמסך המחשב והטלוויזיה שלנו. במציאות שבה אנחנו נמצאים, לא נכון לדבר על גיאוגרפיה ולהתעלם מהקשר תרבותי. הכיפה לא עומדת מול האדם החילוני אלא מול האדם המערבי, מול הלבוש המערבי ולא מול הלבוש החילוני. הלבוש החילוני בארץ ישראל הוא לא עברי אלא מערבי, והכיפה, מול הדבר הזה היא עומדת. האתגר הפנימי שלנו, בתוך עם ישראל, מתייחס לשאלה האם השיבה

³ "השמר לך פן תנקש אחריהם אחרים השמדם מפניך, ופן תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני" (דברים י"ב, ל')

לארץ ישראל משמעה כמו בפעמים הקודמות, להיות עם ככל העמים, ולהשתלב בתוך התרבות ההגמונית של היום, או משמעותה היא היכולת שלנו לייצר שונות בתוך המרחב הזה. שאלת הכיפה צריכה להיבחן במישור הזה. המקום הזה של הכיפה הוא מקום רב עוצמה, הוא עומד מול כל העולם. ללא הכיפה האדם יכול להשתלב בניו יורק, ללכת שם ולהיראות כאחד האדם. אך לא רק שם, גם בשעת ההליכה ברחובות ירושלים, הכיפה עומדת מול האופציה הניו-יורקית. האופציה הניו-יורקית נמצאת כאן, בכל מסך ובכל מקום. אכן, מצד האמת מדובר בסממן קטן וחיצוני, שכשלעצמו הוא כלום ואין בו קדושה. ניתן לזרוק אותו לפח. אך אי אפשר להתעלם מכך שהסממן החיצוני הזה הוא לא ריק, כוח האיזון החוזר שלו הוא מאוד משמעותי. המשמעות של הורדתה היא בעצם אמירה שמשמעותה היטמעות שלילית, ומחיקת הזהות העצמית.

הכיפה הסרוגה

הלבוש החרדי הוא כל כולו סממן חיצוני ומובדל, הרי אין הקשר והגיון ללבוש בגדים אירופאים מהקור הפולני בתוך החמסין הארצישראלי, ישנו רק הקשר אחד – זהו הלבוש היהודי, הא ותו לא. הכיפה הסרוגה לעומת זאת, בנויה על הקצה. הבגדים הינם בגדים מערביים לכל דבר ועניין, רק בקצה, ישנו סממן מבדיל⁴, ודווקא בגלל זה, בגלל אותה הליכה על הקצה, מיקום וחשיבות הכיפה הסרוגה היא מאוד קריטית ומדויקת.

הציונות הדתית, כאמירה עקרונית, ביקשה להשתלב, ואת האמירה העקרונית שלה, של הרצון להשתלב, היא בהחלט ביטאה בתוך הלבוש החיצוני. זה לא במקרה, זה בדיוק זה. גם כאן, הבגדים מבטאים את המקום הפנימי שלנו. המקום הפנימי שלנו הוא מקום של ההשתלבות, ולא לחינם הבגדים נראים בדיוק כמו הבגדים הכלליים. אולי במרחב הכללי ישנו דגש קצת יותר שמרני, אבל גם זה לא תמיד.

⁴ יש לציין, שהכיפה הסרוגה במובן הזה דומה יותר לציצית מאשר הלבוש החרדי, כיוון שהציצית בנויה על הקצה: אתה לא חייב להחליף את כל הבגדים, אתה לא צריך לשנות את הכל, רק בכנפי הבגד, בקצה, יש לשים סימן.

מתוך המקום הזה, הכיפה היא השריד היחיד, המקום היחיד שבו הציונות הדתית אמרה "אני כמו כולם – אבל...". הכיפה באה לבטא את ה'אבל', בכל העוצמה שסממן חיצוני יכול להנכיח תוכן. ובמובן הזה, הויתור על הסממן החיצוני יבטא בראש ובראשונה תנועה פנימית של ויתור על הייחוד ועל השונות, ולאחר מכן הוא גם יוותר בפועל על הייחוד והשונות, וייצר תנועה של היטמעות.

אני מזדהה כמובן עם המוטיבציה הבסיסית לראות את התורה כנחלת העם כולו. העובדה שהתורה היא נחלה בלעדית של קבוצה מסוימת בעם, ושהיא לא יכולה להיות משהו של כלל עם ישראל, היא בהחלט עובדה מצרה ומטרידה. אבל הורדת הכיפה משמעה שגם הציבור הדתי ישתלב במרחב ויתרחק מהתורה, שתישאר נחלתו של הציבור החרדי בלבד.